

In Memoriam

Douwe Geert Jongmans (1922-2011)

Op 21 april 2011 overleed, op 89-jarige leeftijd, Douwe Jongmans, een van de voorlopers van de medische antropologie in Nederland. Ik leerde hem kennen in 1973 toen ik terugkeerde uit Afrika na een onderzoek over geboorteregeling in een Ghanees dorp. Het was Douwe's onderwerp en de promotor, André Köbben, vroeg hem daarom de taak van referent van het proefschrift op zich te nemen. Dat heeft hij met grote kundigheid en toewijding gedaan. Rond die zelfde tijd nodigde hij me uit een bijdrage te leveren aan een symposium over 'Family Planning: Perception and reaction at the base' dat in februari 1974 plaatsvond in het Instituut voor de Tropen te Amsterdam. Het was de periode dat hij zich op de toegepaste en medische antropologie was gaan richten, kort na zijn overstap van de academische wereld van de universiteit naar het meer praktisch gerichte Instituut voor de Tropen. Dat betekende echter niet dat het antropologisch gehalte van zijn werk verminderde.

Zijn artikel over sociale en culturele aspecten van Family Planning in een Tunesisch dorp, dat verscheen in de bundel die voortkwam uit genoemd symposium, begon met een pleidooi voor een antropologische benadering in de studie van 'vruchtbaarheidsgedrag'. Na enkele (retorische) vragen zoals:

What can those responsible for the design and execution of family planning programs expect from anthropological studies at the village level? Is the anthropologist in a position to make a fundamental contribution to our understanding of what determines fertility behaviour?

gaf hij zelf de (positieve) antwoorden. Ik beperk me hier tot zijn vierde punt: Een antropoloog dient:

... to study fertility behaviour within the total social and cultural context. This signifies that one cannot be so naïve as to consider the village as a closed system but that the village must be placed in the context of a larger whole of which it forms one part and to the influence of which it is susceptible.

Het citaat laat zien hoe zijn betrokkenheid bij praktische, beleidsgerichte vragen gestuurd werd door een theoretische opvatting over cultuur en maatschappelijke ontwikkeling. In een afsluitende discussie, die hij samen met Gerben Vierstra en Hans Claessen schreef, bekritiseerde hij het naïeve geloof in de resultaten van groot-opgezette KAP-studies ('knowledge, attitude and practice') die suggereerden dat de overgrote meerderheid van de bevolking Family Planning verwelkomde, terwijl in de praktijk het omgekeerde bleek; bijna niemand kwam er toe Family Planning toe te passen, om redenen waar de onderzoekers geen idee van hadden. Dat bracht Douwe en zijn co- auteurs tot de volgende methodologische observatie:

The attitude researchers were evidently deceived. They had forgotten that doing research is in fact also a social process during the course of which researchers are perceived as coming from a certain socio-cultural background of their own. Politeness, suspicion, and anxiety about what the program was up to determined the seemingly positive answers and responses of the villagers. In reality – a twist of fate which recurs in similar studies – it was in the end the researchers' effect upon those whom they set out to measure which was in the final analysis measured.

Begrippen als eer, respect, wantrouwen, en politieke ongelijkheid die tussen de regels van bovenstaand citaat verschijnen, vormden kerngedachten in zijn werk, dat geworteld was in een lange periode van antropologisch veldwerk in Tunesië. Een van zijn boeiendste studies, helaas nooit 'echt' gepubliceerd, was een uitvoerige en gedetailleerde beschrijving van opvattingen en praktijken rond family planning in een Tunesische dorpsgemeenschap waarin hij een uiterst originele conclusie trok. Hij zag het badhuis waar vrouwen ongestoord met elkaar kunnen converseren over vrouwenzaken als een ideale gelegenheid om het onderwerp geboorteregeling ter sprake te brengen.

In de jaren daarna publiceerde hij over gezondheid en gezondheidszorg onder Noord-Afrikanen en trachtte hij de visie en de ervaringen van 'gastarbeiders' ten aanzien van gezondheid voor een Nederlands publiek toe te lichten en te vertalen. Ook werd zijn advies geregeld ingewonnen in rechtszaken waar Noord-Afrikaanse migranten bij betrokken zijn.

Toen ik Douwe leerde kennen had hij al een lange staat van dienst achter de rug aan de Universiteit van Amsterdam. Vanaf het begin van de vijftiger jaren was hij doctoraal assistent van Professor Fahrenfort geweest bij wie hij promoveerde op een historische studie over despotisme in Tahiti in de 18^e en 19^e eeuw.

Zijn belangrijkste verdienste in de periode na zijn promotie tot aan zijn vertrek naar het Koninklijk Instituut voor de Tropen begin jaren zeventig was waarschijnlijk het veldwerkstation dat hij in Tunesië opzette voor antropologiestudenten die daar hun leeronderzoek konden verrichten. Studenten van de Universiteit van Amsterdam en enkele andere universiteiten kregen ter plekke een introductie in de problematiek van de regio en de kunst van antropologisch onderzoek. Vervolgens konden zij zelf een onderwerp kiezen en verspreidden zij zich over verschillende dorpen. Het voordeel van het veldwerkstation dat er continu begeleiding van het onderzoek aanwezig was, in de persoon van Douwe en/of een collega. Het veldwerkstation heeft ongeveer zeven jaar gefunctioneerd voor vijf tot tien studenten jaarlijks. In 1968 schreef hij samen met collega Klaas van der Veen een artikel over het Tunesisch veldwerk in de *Sociologische Gids*.

Zijn theoretische en methodologische benadering geraakte geleidelijk meer onder invloed van het transactionalisme van zijn collega, Jeremy Boissevain, met diens aandacht voor micro-politiek, eer en schande, sociaal prestige en netwerkanalyse. In 1967 redigeerde hij samen met Peter Gutkind *Anthropologists in the field*, een waardevolle bundel van reflexieve beschouwingen die een directe inkijk in het antropologisch veldwerk boden.

In 1983 ging een lang gekoesterde wens in vervulling toen hij in Utrecht werd benoemd tot bijzonder hoogleraar in de interculturele studie der menselijke vruchtbaarheid. In zijn oratie *Naar vruchtbaar onderzoek* zette hij uiteen dat er nog steeds te weinig inzicht was in de beweegredenen en de culturele achtergronden die leidden tot het al of niet krijgen van kinderen en dat hier met name voor de antropologie een taak lag. Zijn betoog sloeg aan, vooral bij vrouwelijke studenten die zich meldden voor onderwijs en onderzoek op dit terrein. Toen hij drie jaar later afscheid nam werd hem een bundel essays aangeboden waaraan vijf van deze 'volgelingen' een bijdrage hadden geleverd over reproductieve gezondheid.

Na zijn afscheid in 1986 is het stil geworden rond Douwe Jongmans, althans vanuit de universiteit gezien. In de zomermaanden verbleef hij in Zeeland, ver van het academisch rumoer. Ik heb hem nooit meer gezien en hoorde pas weer van hem – zoals helaas zo vaak gebeurt – toen ik het bericht van zijn overlijden in de krant zag. Zijn inspanningen om antropologen en medici en beleidsmakers te wijzen op het belang van de studie van fertiliteitsgedrag en van de sociale en culturele aspecten van gezondheid en gezondheidszorg zijn mij echter scherp bijgebleven. Ik beschouw hem als een belangrijke voorloper van het nu zo bloeiende vak Medische Antropologie aan de Nederlandse universiteiten.

(met dank aan Fransien Jongmans, André Köbben, Peter Geschiere en Jojada Verrips)